

Το αδερφ μου

μου θα επικεντρωθεί σε τρία σημεία.

1. Ο κεντρικός ρόλος του κράτους στην δημιουργία του έθνους.
2. Η έννοια της άνιση κατανομής της εργασίας και των οικονομικών δραστηριοτήτων κατά εθνικές ομάδες διεθνώς και στο εσωτερικό των εθνικών κρατών.
3. Το φαινόμενο των υπερεθνικών σχηματισμών, το οποίο θα συσχετισθεί με τα προηγούμενα δύο σημεία.

1. Ο κεντρικός ρόλος του κράτους στη δημιουργία του έθνους.

Κάθε συζήτηση στη γλώσσα μας για παρόμοια προβλήματα προσκρούει σε μια δυσκολία ορολογίας. Χρησιμοποιούμε την έννοια "έθνος" για να δηλώσουμε τόσο αυτό που αποδίδεται στις λατινογενείς γλώσσες με τον όρο Nation, Nazione όσο και τον όρο ethnicity και τα παράγωγά του. Δεν είναι πρόθεσή μου εδώ να εξερευνήσω τους όρους γύρω από τις κατηγορίες αυτές, εξερεύνηση άλλωστε που αποτελεί μέρος της ίδιας της ιστορίας του εθνικού φαινομένου και του εθνικισμού. Εδώ μου αρκεί να τονίσω ότι οι εθνικές ομάδες μετασχηματίζονται σε έθνος (με την τρέχουσα έννοιά του ως Nation), μόνο με την παρέμβαση του κράτους. Πρόκειται για τη συγκρότηση του εθνικού κράτους. Αλλά το κράτος για να είναι εθνικό, και επομένως οργανωτής του έθνους, χρειάζεται να δημιουργήσει νέους δεσμούς και τρόπους συμβίωσης ανάμεσα στους πληθυσμούς που περιλαμβάνει και να τους εμφυσήσει αισθήματα αφοσίωσης στο έθνος. Πρόκειται για δύο λειτουργίες οι οποίες ιστορικά οδήγησαν στην ιδιότητα του πολίτη και στη διάδοση της εθνικής ιδεολογίας. Η ιδιότητα του πολίτη, η ανάπτυξη του αισθήματος του συνανήκειν ήταν πυρήνας της εθνικής ιδεολογίας και αντίστροφα: Το αίσθημα αφοσίωσης στο έθνος-κράτος που καλλιέργησε η εθνική ιδεολογία ήταν απαραίτητη για τη λειτουργία της κοινότητας των πολιτών, της πολιτείας. Για να εξυπηρετήσουν τις λειτουργίες αυτές οικοδομήθηκαν οι εθνικοί θεσμοί. Εθνική ιδεολογία και δημιουργία πολιτών ήσαν οι δύο διαδικασίες που δημιούργησαν τα εθνικά κράτη. Αναλυτικότερα:

Η έννοια του πολίτη αποτελείται από μια συσσώρευση δικαιωμάτων. Αρχικά οι ατομικές ελευθερίες και δικαιώματα. Στη συνέχεια, και μέσα στα πλαίσια της μαζικής κοινωνίας, τα πολιτικά δικαιώματα, κυρίως η καθολική ψηφοφορία. Για να μη γίνουν όμως τα πολιτικά δικαιώματα αιτίες διάλυσης του κράτους σε μια κοινωνία στην οποία η οικονομία της αγοράς δημιουργούσε και αναπαρήγαγε τις κοινωνικές ανισότητες, χρειάστηκε να συμπληρωθούν με τα κοινωνικά δικαιώματα. Χρειάστηκε δηλαδή η παρέμβαση του κράτους στην ελεύθερη αγορά για να μειωθούν οι συνέπειες των ανισοτήτων που δημιουργούσε, να εξαιρεθούν αγαθά όπως η παιδεία και η υγεία από τους μηχανισμούς προσφοράς - ζήτησης. Επρόκειτο για το μετασχηματισμό του κράτους σε κοινωνικό κράτος ή κράτος πρόνοιας.

Η πορεία αυτή αποτυπώθηκε στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας αλλά ταυτόχρονα ήταν και αποτέλεσμα της. Ανέδειξε το κράτος ως ένα πεδίο αντιπαράθεσης της κοινωνίας (και του έθνους στη σύλληψη της διαχρονικής του διάστασης) με τους αυτοματισμούς των δυνάμεων της αγοράς.

Η οικονομική ύφεση που άρχισε από τη δεκαετία του 1970, και οι αλλαγές του κράτους και των κοινωνικών συσχετισμών οι οποίες συνοψίστηκαν στο ιδεολογικό πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού είχαν ως συνέπεια τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας και τη διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων. Για ένα κλάσμα του πληθυσμού τα κοινωνικά δικαιώματα απειλούνται με εξαφάνιση. Η απειλή όμως αυτή, αφορά την ίδια την έννοια του πολίτη. Ο κίνδυνος για το έθνος επομένως δεν είναι θεωρητικός. Να γιατί:

Η εθνική ταυτότητα αποτελείται από πολλά στοιχεία. Ορθολογισμού και ανορθολογισμού, ανοχής και αποκλεισμών κ.α. Ποιά από τα στοιχεία αυτά θα επικρατήσουν κάθε φορά, εξαρτάται από την κοινωνική εξέλιξη. Εποχές κρίσης, αισθημάτων υστέρησης και αποκλεισμού οδηγούν στην αναδίπλωση ατόμων και κοινωνικών ομάδων στα σκληρότερα και στα σκοτεινότερα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας. Από παρόμοια αναδίπλωση προέκυψε η εμφάνιση του φασισμού στην μεσοπολεμική κρίση, η έξαρση του ρατσισμού, των αντιξενικών αισθημάτων αλλά και του θρησκευτικού φονταμενταλισμού τόσο στους λευκούς κατοίκους των μητροπόλεων όσο και στους έγχρωμους μετανάστες ή στις αποστερημένες μάζες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου. Ο κατακερματισμός της εθνικής ιδεολογίας που στηρίζεται στην ισοπολιτεία αποδεσμεύει επίσης και τις καθυδουσες εθνικές, περιφερειακές συνειδήσεις, με αποτέλεσμα την ανάδυση περιφερειακών εθνικών κινημάτων που ζητούν αποχωρισμό ή ανακατανομή των δικαιωμάτων.

Συνοψίζω: Η κοινωνική κρίση που απολήγει σε περιορισμό των κοινωνικών δικαιωμάτων και διεύρυνση της κοινωνικής ανισότητας, διαρρηγνύει την έννοια του πολίτη, και εκβάλλει σε μια εθνική ιδεολογία που δεν στηρίζει το έθνος κράτος, όπως κατά το 19ο αιώνα, αλλά τείνει να το αποδιαιρθρώσει.

Τα παραδείγματα πλήθος. Περιφερειακοί εθνικισμοί, αναβιώσεις εξαφανισμένων εθνικισμών, δημιουργία νέων εθνικών ομάδων, χωριστικές τάσεις, ρατσισμός, αραβικός και μουσουλμανικός πανισλαμισμός σε χώρες όπως η Αγγλία και η Γαλλία, αποκλεισμοί μεταναστών, διασυννοριακές αλλαγές, ανάδειξη μειονοτήτων κλπ.

Η έξαρση των εθνικισμών τόσο στο εσωτερικό των μεγάλων κρατών της Ευρώπης όσο και σε κοινωνίες του ισλαμικού κόσμου οφείλονται επίσης και σε αλλαγές που προκαλεί ο μετασχηματισμός της παγκόσμιας οικονομίας στις ισορροπίες του εθνικού καταμερισμού της εργασίας. Και εδώ ερχόμαστε στο δεύτερο σημείο.

Β. Την έννοια του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας τη συνοδεύει επίσης ο καταμερισμός της εργασίας και των οικονομικών δραστηριοτήτων κατά εθνικές ομάδες και πολιτιστικά περιβάλλοντα. Ο καταμερισμός αυτός ισχύει τόσο στο εσωτερικό μιας χώρας, ανάμεσα στις εθνικές ή τοπικές ομάδες που την απαρτίζουν, όσο και διεθνώς, ανάμεσα σε χώρες και μεγάλες γεωγραφικές περιοχές. Ο

καταμερισμός αυτός κατανέμει τα εισοδήματα και το επίπεδο του κοινωνικού welfare. Η κατανομή αυτή αποτελεί πάντοτε μια πηγή εθνικών συγκρούσεων για την κατανομή δραστηριοτήτων και εισοδημάτων, και για το λόγο αυτό τα εθνικά κινήματα του 20ου αιώνα περιέλαβαν κοινωνικά αιτήματα και αντίστροφα: τα κοινωνικά κινήματα απέκτησαν εθνικό χαρακτήρα. Αυτή ήταν η πραγματικότητα του λεγομένου "αντιιμπεριαλιστικού κινήματος" από το τέλος του Β'Π.Πολέμου ως τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Πρόκειται για κινήματα με ιδεολογίες ένα μείγμα δυτικότροπου επαναστατικού εθνικισμού και κρατικού σοσιαλισμού εμπνευσμένου από τις ανατολικές χώρες.

Ο μετασχηματισμός όμως της αγοράς μετά την ύφεση της δεκαετίας του 1970 επέβαλε ανακατανομή πόρων και δραστηριοτήτων η οποία κατέληξε στην καταστροφή πολλών σχεδίων εκβιομηχάνισης και σε ένα συνεχώς διογκούμενο εξωτερικό χρέος. Η ανισορροπία αυτή δεν αφορά μόνο τη διεθνή κατανομή, αλλά και το εσωτερικό των εθνικών οικονομιών. Τόσο στις χώρες της περιφέρειας όσο και του κέντρου, η πίεση εκδηλώνεται με συνωστισμό γύρω από τις κατώτερες κυρίως οικονομικές δραστηριότητες καθώς και με την αναδόμηση της αγοράς εργασίας. Οι δύο ζώνες επικοινωνούν μέσω της μετανάστευσης. Οι νέοι μετανάστες απειλούν τη θέση των παλαιών, οι ασιάτες των νοτιοευρωπαίων και όλοι μαζί τις θέσεις εργασίας των φτωχών δυτικο- ή βόρειοευρωπαίων την κοινωνική τους ασφάλιση και τα μέτρα πρόνοιας. Καθώς λοιπόν η οικονομική ανασφάλεια βρίσκει το αντίδοτό της στην ιδεολογική ασφάλεια, η τελευταία αυτή προέρχεται από την αρρίπιση των εθνικισμών. Από την αναδίπλωση στα σκληρότερα στοιχεία της εθνικιστικής ιδεολογίας, τα πιο αποκλειστικά και αδιάλλακτα. Η οικονομική ανασφάλεια δηλαδή και η απειλή υποβάθμισης πυροδοτεί ποικίλους εθνικισμούς.

Ένα ερώτημα, που αφορά την ιδεολογική έκφραση της κρίσης, είναι γιατί δεν διοχετεύτηκε προς μια νέα εκδοχή παγκόσμιας επαναστατικής τάξης. Εδώ δεν θα πρέπει μόνο να συνυπολογίσουμε την κατάρρευση του σοβιετικού μοντέλου που συμπάρευσε και τις δυνατότητες μιας διεθνούς στρατηγικής εναλλακτικής ανάπτυξης. Το αντιιμπεριαλιστικό κίνημα κατέρρευσε κάτω από τις γενικότερες οικονομικές ανακατανομές των τελευταίων δύο δεκαετιών, αλλά και από τις εσωτερικές του αντιφάσεις. Ο μόνος ιδεολογικός δρόμος που έμεινε ανοιχτός στον τρίτο κόσμο είναι ο θρησκευτικός φονταμενταλισμός και οι φυλετικοί εθνικισμοί- κλειστοί και οι δύο στις εκλογικεύσεις,- ή οι χωρίς ιδεολογία προσαρμογές και διαστρεβλωμένες αντιστάσεις, και εδώ μπορεί να εντάξει κανείς ένα ριπίδιο δραστηριοτήτων και συμπεριφορών από την παράνομη μετανάστευση ως την παραγωγή κοκαΐνης.

Ας συνοψίσουμε το δεύτερο σημείο: Οι ανακατανομές των οικονομικών δραστηριοτήτων που επέβαλε η μακροχρόνια φάση της ύφεσης προκάλεσαν μια έξαρση των περιφερειακών αλλά και των μητροπολιτικών εθνικισμών.

Γ. Πώς όμως συσχετίζονται οι αιτίες έξαρσης των εθνικισμών, είτε προέρχονται από την κρίση της έννοιας του πολίτη, είτε από την ανακατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων, με την δημιουργία του ευρωπαϊκού υπερεθνικού σχήματος;

Κατ' αρχάς θα πρέπει να ειπωθεί ότι το υπερεθνικό φαινόμενο δεν είναι νέο στην ιστορία, νεώτερο αποτελεί το εθνικό κράτος. Οι υπερεθνικοί σχηματισμοί του παρελθόντος έχουν συνυπάρξει με εθνικισμούς, αλλά δεν πρόκειται για τους εθνικισμούς των εθνικών κρατών. Πρόκειται για πολιτισμικούς εθνικισμούς διαφόρων βαθμών και επιπέδων. Αν ο εθνικισμός είναι μια κατά φαντασία κοινότητα, τα πολυεθνικά μορφώματα χαρακτηρίζονταν από πλήθος παρόμοιων κοινοτήτων. Αλλά η επιβολή της ιδεολογίας του έθνους κράτους σήμαινε τον αποκλεισμό αυτών των κοινοτήτων από την νέα με εθνική βάση κρατική ενότητα. Κατά συνέπεια η επανάκαμψη στους υπερεθνικούς σχηματισμούς σημαίνει την δυνατότητα επανεμφάνισης των προεθνικών κοινοτήτων. Αν το γεγονός αυτό θα οδηγήσει σε μια ανάπτυξη του πολιτισμικού πλούτου των εθνοτήτων ή σε περιφερειακές εντάσεις εξαρτάται από τον τρόπο που θα δομηθεί η νέα υπερεθνική εξουσία και οι θεσμοί που θα την αποτελούν. Δηλαδή, από το αν η πολιτική που θα ακολουθήσει θα τείνει προς μια νέα έννοια της ιδιότητας του πολίτη διευρυμένη με κοινωνικά δικαιώματα και προς μια λιγότερο άνιση κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων σε ευρωπαϊκή κλίμακα. Εξαρτάται δηλαδή από το αν θα υπάρξει ομοιογενοποίηση της ευρωπαϊκής κοινωνίας. Διαφορετικά η πολιτιστική διάσταση των εθνοτήτων ταχύτατα μπει να μεταβληθεί σε πολιτιστικούς αποκλεισμούς και σε κλειστούς και επιθετικούς εθνικισμούς.

Η εθνική ομοιογενοποίηση του κόσμου των επιχειρήσεων, που αποτελεί σήμερα την κύρια τάση προς τη συνεργασία και την ομοιογενοποίηση των ευρωπαϊκών κοινωνιών, αν συνοδεύεται από το δόγμα της άπειρης ελαστικοποίησης της αγοράς εργασίας μπορεί να καταλήξει σε ζώνες υψηλής τεχνολογίας και σε ζώνες ανειδίκευτης χειρωνακτικής εργασίας οργανωμένης με τη μέθοδο των φασόν ή των υπεργολαβιών. Σε ζώνες θεσμοθετημένης εργασίας και σε άλλες μαύρης εργασίας που διαφεύγει από τον κοινωνικό έλεγχο.

Στην τρέχουσα κυρίαρχη ρητορεία, το υπερεθνικό κράτος συνδυάζεται με μια αυτορρυθμιζόμενη κοινωνία. Το εθνικό κράτος θεωρείται επικίνδυνο γιατί χρησίμευσε ως όργανο επιβολής της κοινωνικής ισότητας. Επομένως ο παραμερισμός του έχει την έννοια και του παραμερισμού της λαϊκής κυριαρχίας. Αν ως κύριο μέλημα του εθνικού κράτους προσδιορίστηκε η διατήρηση της κοινωνικής και εθνικής συνοχής, ως καθήκον του υπερεθνικού κράτους προσδιορίζεται η άρση των εμποδίων για την ελεύθερη αγορά. Η κοινωνική πολιτική περιορίζεται σε ανεπαίσθητες επεμβάσεις.

Ποιά κοινή έννοια του πολίτη όμως μπορεί να υπάρξει κάτω από παρόμοιους όρους και πώς είναι δυνατό να αποφευχθούν περιφερειακές εκρήξεις εθνικισμών ή και ρατσισμών όταν η ίδια ανειδίκευτη εργασία προσφέρεται φθηνότερα από ασιάτες ή ανατολικοευρωπαίους μετανάστες; Όταν δηλαδή η ανακατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων αποβαίνει σε βάρος των αδυνάτων κοινωνιών;

Συμπερασματικά ο υπερεθνισμός είναι συμβατός με τον εθνικισμό στις πολιτιστικές του διαστάσεις, αλλά η συμβατότητα αυτή εξαρτάται από την πορεία περιφερειακής και κοινωνικής ομοιογενοποίησης της ευρωπαϊκής κοινωνίας και από το χαρακτήρα της νέας εξουσίας.

Η ευρωπαϊκή κοινωνία όμως σήμερα δεν μπορεί να σχεδιάσει το μέλλον της αν δεν λάβει σοβαρά υπόψη της το συνεχώς διευρυνόμενο χάσμα με τις καθυστερημένες κοινωνίες που την περιβάλλουν. Οχι μόνο γιατί η ίδια είναι μια προέκταση της Ανατολικής Ευρώπης και της Ασίας και συνορεύει με την Αφρική. Αλλά γιατί αντιμετωπίζει και θα αντιμετωπίσει μια παλίρροια μεταναστευτικών κυμάτων. Πώς είναι δυνατό να ανθίσει ένας κόσμος ελευθερίας και πολιτιστικού πλουραλισμού μέσα σε ένα φρούριο με δρακόντια μέτρα αποκλεισμού όσων θέλουν να συμμετάσχουν στην ευημερία και την ελευθερία;

Δεν υπάρχει ο κίνδυνος, το υπερεθνικό ευρωπαϊκό πνεύμα να μετασηματισθεί σε ένα είδος ευρωπαϊκού εθνικισμού που δεν θα στηρίζεται στην ανωτερότητα της ράτσας αλλά στην ανωτερότητα του δυτικού πολιτισμού και το οποίο όμως θα επιβάλλει παρόμοιους αποκλεισμούς; Και άραγε θύματα αυτού του πολιτισμού θα είναι μόνο οι ξένοι, ή και εντός της Ευρώπης θα επιβάλλει αποξενώσεις σε καθυστερημένες περιοχές και κοινωνικές ομάδες; Η πρακτική διάσταση των προβλημάτων θέτει ζητήματα εθνικού και πολιτικού καθορισμού. Π.χ. ποιοί θα έχουν δικαίωμα στα επιδόματα φτώχειας και στις κοινωνικές ασφάλισεις; Όσοι έχουν γεννηθεί δυτικοευρωπαίοι ή και οι μετανάστες; Είναι το δικαίωμα που απορρέει από τη γέννηση αυτό που καθορίζει τα κοινωνικά δικαιώματα; Θα υπάρξουν για όλους αυτούς τους απόκληρους πολιτικά δικαιώματα; Ποιοί θα θεωρηθούν πολίτες και ποιοί μέτοικοι; Που θα σταματούν οι διαχωρισμοί αυτοί; Στους έγχρωμους και στους εκτός ευρωπαϊκού πολιτισμού; Και οι Ρώσοι, οι Ανατολικοευρωπαίοι και οι Βαλκάνιοι; Θα θεωρούνται και αυτοί Ευρωπαίοι και άξιοι συμμετοχής στην ευρωπαϊκή ευημερία ή όχι; Και άραγε οι διακρίσεις θα σταματούν στα σύνορα των 10 χωρών της ΕΟΚ ή θα περιλαμβάνουν και τους φτωχούς της κοινότητας, δηλαδή τους Έλληνες, τους Ιταλούς του Νότου, τους Πορτογάλλους και τους Ιρλανδούς; Και οι παλαιοί μετανάστες, Αραβες, Τούρκοι, Πακιστανοί και Ινδοί της Ευρώπης ποιά θέση θα έχουν;

Ας συνοψίσουμε: Το πρόβλημα του υπερεθνισμού και του εθνικισμού στη σύγχρονη Ευρώπη θα πρέπει να αντιμετωπισθεί από τρεις πλευρές: α) των κοινωνικών δικαιωμάτων και της έννοιας του πολίτη' β) του καταμερισμού της εργασίας και των οικονομικών δραστηριοτήτων ανάμεσα σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, και γ) από την άποψη της μετανάστευσης και των σχέσεων με τις χώρες που περιβάλλουν την Ευρώπη.